

UOT 343.1.

HƏMİD ABBASOV
Bakı Dövlət Universitetinin “Cinayət
prosesi” kafedrasının doktorantı

DİGƏR PROSESSUAL MƏCBURİYYƏT TƏDBİRLƏRİNİN ANLAYIŞI VƏ SİSTEMİ

Açar sözlər: cinayət prosesi, prosessual məcburiyyət, digər məcburiyyət tədbirləri, nəzəriyyə, qanun, təhlil, müqayisə, anlayış, sistem.

Ключевые слова: уголовный процесс, процессуальное принуждение, иные принудительные меры, теория, закон, анализ, сравнение, понятие, система.

Key words: criminal process, procedural coercion, other coercive measures, theory, law, analysis, comparison, concept, system.

СРМ-in XVIII fəslı “Cinayət prosesində digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi” adlanır və bu fəslin tərkibinə daxil olan 176-cı maddənin birinci cümləsində qeyd edilir ki, СРМ-in 147 və 154-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş prosessual məcburiyyət tədbirlərindən başqa, cinayət prosesini həyata keçirən orqan sübutların əldə edilməsinə mane olan halları müəyyən etdikdə prosessual hərəkətlərin aparılması üçün digər məcburiyyət tədbirləri tətbiq edə bilər.

Professor F.M. Abbasova qeyd edir ki, СРМ-in XVIII Fəslı “Cinayət prosesində digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi” adlandırıldığı üçün qanunun ruhundan və СРМ-in 176-cı maddəsinin məzmunundan belə nəticə çıxarmaq olar ki, cinayət mühakimə icraatında “digər prosessual məcburiyyət tədbirləri” dedikdə, məzmununa və prosessual formasına görə, tutulma və ya qətimkan tədbirləri hesab edilməyən, lakin mahiyyətinə görə, prosessual məcburiyyətdən, yəni şəxsin iradəsi əleyhinə hər hansı prosessual hərəkətin həyata keçirilməsindən ibarət olan tədbirlər başa düşülür və

belə tədbirlər cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən sübutların əldə edilməsinə mane olan hallar müəyyən edildikdə, prosessual hərəkətlərin aparılması üçün tətbiq edilir (1, s. 117).

Eynilə, xarici tədqiqatşılardan N.V. Luqoveç “digər prosessual məcburiyyət tədbirləri” kateqoriyasının mahiyyətinin izah edilməsi üçün istisna metodundan istifadə etmək yolunu seçmişdir. O, qeyd edir ki, digər prosessual məcburiyyət tədbirləri dedikdə, cinayət prosesi iştirakçısını konkret hərəkətləri etməyə, yaxud qanunla müəyyən edilmiş bir sıra hüquqi məhdudiyyətlərə əməl etməyə təhrik edən elə xarici təsir tədbirləri başa düşülməlidir ki, onlar qanunverici tərəfindən müvafiq olaraq tutulmaya və qətimkan tədbirlərinə həsr edilmiş fəsillərdə müəyyən edilmiş sistemə aid edilməmişdir. Bununla belə, bu tədbirlərin ümumi əsasları və tətbiq edilmə hüduqları mövcuddur ki, o da ədalət mühakiməsinin məqsədlərinə nail olma zərurətindən ibarətdir. N.V. Luqoveç, həmçinin, digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsinin ümumi şərtlərinin də mövcudluğu barədə fikir irəli sürür və belə şərtlərə aşağıdakıları aid edir:

- 1) başlanmış cinayət işinin mövcud olması;
- 2) lazımi tətbiq edici subyektin mövcudluğu (həmin subyektin müvafiq vəzifəli şəxs olması, işi öz icraatına qəbul etmiş olması, həmin şəxsə etiraz edilməsi və ya onun özünə etiraz etməsi üçün (yaxud etiraz edilmiş olsa da, onun təmin edilməsi üçün – müəllif) hüquqi əsasların mövcud olmaması);
- 3) lazımi obyektin, yəni barəsində prosessual məcburiyyətin tətbiqinə yol verilən şəxsin mövcudluğu (şəxsə cinayət-prosessual qanunvericili-

yin qüvvəsinin tətbiq oluna bilən olması, yaxud həmin şəxsin prosessual immunitetinin olmaması və s.) (5, s. 19-20).

Cinayət-prosessual hüquqda “digər prosessual məcburiyyət tədbirləri” kateqoriyasını xüsusi tədqiqat çərçivəsində araşdırmış müəlliflərdən daha biri olan K.V. Zaderako qeyd edir ki, digər prosessual məcburiyyət tədbirləri cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinin xüsusi və bilavasitə müdafiə edən prosessual təsir vasitələri olub, qətimkan tədbirlərindən təkcə formasına və repressivlik dərəcəsinə görə deyil, həm də yönəli bildikləri subyektlərin tərkibinə, mühafizə edilən prosessual münasibətlərin xarakterinə və həcminə görə fərqlənirlər. Onların tətbiqi hüquq münasibətlərinin yalnız bir hissəsinin, yaxud bir qrupunun mühafizə edilməsi vəzifəsi ilə məhdudlaşdırılmışdır. K.V. Zaderakonun, haqlı olaraq qeyd etdiyi fikirlərdən biri isə ondan ibarətdir ki, “digər prosessual məcburiyyət tədbirləri” prosessual məcburiyyət tədbirlərinin vahid növünü təşkil etməzlər, onların hər biri prosessual məcburiyyət tədbirinin müstəqil növü kimi çıxış edir. Onların hər biri fərqli xarakterə malik olsa da, qanunvericilik onları bir blokda cəmləmişdir və bu zaman o prinsip rəhbər tutulmuşdur ki, bu tədbirlərin hamısı cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinin müdafiə edilməsi məqsədi daşıyır və onlar repressiv təsirin fərdiləşdirilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edirlər. Belə ki, onlar hər bir konkret halda cinayət mühakimə icraatının maraqlarına qarşı olan təhdidə cavab olaraq, prosessual hüquq pozuntusunun xarakterini də nəzərə almaqla, cinayət prosesini həyata keçirən vəzifəli şəxslər tərəfindən optimal və adekvat (repressiyanın qənaət edilməsi baxımından daha məqsədəuyğun) təsir tədbirinin, cavab reaksiyası üsulunun seçilməsini və tətbiqini təmin edirlər (4, s. 8-9).

“Digər prosessual məcburiyyət tədbirləri” institutuna dissertasiya tədqiqatı həsr etmiş O.Y. Mixaylova da qeyd edir ki, “digər prosessual məcburiyyət tədbirləri” cinayət prosessual məcburiyyət tədbirlərinin müstəqil qrupunu təşkil edir. Bu tədbirlərin özəlliyi ondadır ki, onlar həm müstəqil şəkildə, həm də bir-biri (məsələn, şəxs məcburi gətirilməklə məcburi aparılmasına yol verilən istintaq hərəkətində iştirakı təmin edilə bilər ki, bu

zaman iki tədbir məcmu şəkildə tətbiq edilmiş olur) və ya tutulma, yaxud qətimkan tədbirləri ilə kompleks (məcmu) şəkildə tətbiq edilə bilərlər. Digər prosessual məcburiyyət tədbirləri də buna səlahiyyəti olan dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən, qanunla müəyyən edilmiş əsaslar mövcud olduqda və qanunda təsbit edilmiş qaydada tətbiq edilə bilərlər. O.Y. Mixaylova, həmçinin, diqqəti belə bir məsələyə də cəlb edir ki, tutulmadan və qətimkan tədbirlərindən fərqli olaraq, digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsinə yol verilən şəxslərin dairəsi də kifayət qədər genişdir. Fikrinə istinad edilən müəllif göstərir ki, digər prosessual məcburiyyət tədbirləri şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərlə yanaşı, cinayət prosesinin digər subyektlərinə (məsələn, zərər çəkmiş şəxsə, mülki iddiaçıya və s.) və cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərə (məsələn, şahidə) də tətbiq edilə bilər. O.Y. Mixaylova digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinin məqsədlərinə isə aşağıdakıları aid edir:

- 1) cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınması və xəbərdar edilməsi;
- 2) cinayət işi üzrə icraatın aparılması üçün yarlanmış maneələrin aradan qaldırılması;
- 3) cinayət işi üzrə icraatın aparılması üçün zəruri olan qaydanın təmin edilməsi;
- 4) hökmün icra edilməsi üçün zəruri olan qaydanın təmin edilməsi (7, s. 8).

“Digər prosessual məcburiyyət tədbirləri” ilə bağlı ən müasir müstəqil dissertasiya tədqiqatının müəllifi olan Y.V. Manciyeva bu institutun cinayət-prosessual hüquq institutları sistemindəki yerini müəyyən etmək üçün məsələyə maraqlı prizmadan baxır. O, öz izahlarını daha geniş və müəyyən anlamda, təməl anlayış olan “məcburi xarakterli tədbirlər” anlayışından başlayır və qeyd edir ki, qanunverici orqan CPM-də (burada Rusiya Federasiyasının CPM-i nəzərdə tutulur, lakin baxılan məsələ ilə əlaqədar tədqiqatçının fikirləri AR CPM-in də quruluşuna və müddəalarına aid edilə bilər – müəllif) məcburi xarakterli tədbirləri bir fəsil daxilində sistemləşdirməsə də, faktiki olaraq, “məcburi xarakterli tədbirlər” kateqoriyası müstəqil hüquq institutudur, çünki bu hüquq institutunun özündə ehtiva etdiyi tədbirlərin ümumi ortaq cəhəti mövcuddur və bu əlamət onların hü-

quqi təbiətinin müəyyən edilməsində əsas determinant kimi çıxış edir. Həmin əlamət prosessual hərəkətlərin, o cümlədən istintaq hərəkətlərinin baş tutmasının məcburi təmin edilməsindən ibarətdir. “Məcburi xarakterli tədbirlər” ümumi və başlanğıc anlayış (hüquq institutu) olub özündə iki əsas subinstitutu birləşdirir. Həmin subinstitutların hər biri də özündə müxtəlif altinstitutları ehtiva edir. Belə ki, Y.V. Manciyevanın yanaşmasına görə cinayət-prosessual hüquqda “məcburi xarakterli tədbirlər” aşağıdakı sistemə malikdir:

1) cinayət mühakimə icraatının hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmayan iştirakçıları barəsində tətbiq edilə bilən məcburi xarakterli tədbirlər:

a) istintaq hərəkətlərinin və ya digər prosessual hərəkətlərin məcburi həyata keçirilməsinə imkan yaradan məcburi xarakterli tədbirlər;

b) istintaq hərəkətlərinin bilavasitə gedişatında onların səmərəliliyini (effektivliyini) təmin edən məcburi xarakterli tədbirlər;

c) cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin (şübhəli şəxsin, təqsirləndirilən şəxsin, barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan şəxsin) tələb olunan davranışını təmin edən məcburi xarakterli tədbirlər;

ç) cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsinə təmin edən məcburi xarakterli tədbirlər.

2) cinayət mühakimə icraatının hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan iştirakçıların məruz qaldığı “məcburiyyət”:

a) istintaq (təhqiqat) orqanının rəhbərinin idarəedaxili prosessual nəzarət zamanı tətbiq etdiyi, cinayət mühakimə icraatının hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan iştirakçı (müvafiq olaraq, iş üzrə icraatı bilavasitə həyata keçirən müstəntiq və ya təhqiqatçı) üçün icrası məcburi olan tədbirlər (göstərişlər, icra edilməli olan əmrlər, prosessual qərarlar və s.);

b) ibtidai araşdırma zamanı həyata keçirilən prokuror nəzarəti nəticəsində tətbiq olunan və cinayət mühakimə icraatının hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan iştirakçı (müvafiq olaraq, iş üzrə icraatı bilavasitə həyata keçirən müstəntiq və ya təhqiqatçı) üçün icrası məcburi olan tədbirlər;

c) məhkəməyədək icraat zamanı məhkəmə nəzarəti funksiyasının həyata keçirilməsi ilə əlaqə-

dar tətbiq edilən və cinayət mühakimə icraatının hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan iştirakçıları üçün icrası məcburi olan tədbirlər (prosessual qərarlar);

ç) məhkəmə baxışı zamanı tətbiq edilən və cinayət mühakimə icraatının hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan iştirakçıları üçün icrası məcburi olan tədbirlər (6, s. 23).

Məsələyə müqayisəli tədqiqat kontekstindən yanaşdıqda da görmək olar ki, MDB ölkələrinin təcrübəsində də “digər prosessual məcburiyyət tədbirləri”, bir qayda olaraq, prosessual məcburiyyət tədbirlərinin ümumi sistemində “tutulma” və “qətimkan tədbirləri” kimi prosessual məcburiyyət tədbirlərindən fərqləndirilir və bu ümumi sistemdə müstəqil altsistem qismində nəzərdə tutulur. Belə ki, Belarus Respublikasının 24 iyun 1999-cu il tarixli CPM-də “Prosessual məcburiyyət tədbirləri” adlı IV Bölmə özündə “Tutulma” adlı 12-ci, “Qətimkan tədbirləri” adlı 13-cü və “Digər prosessual məcburiyyət tədbirləri” adlı 14-cü fəsilləri birləşdirir. Belarus qanunvericisi digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinə gəlmə barədə öhdəlik götürmə; məcburi gətirilmə; vəzifədən müvəqqəti olaraq kənarlaşdırma; əmlak üzərinə həbs qoyulması; Belarus Respublikasını tərk etmək hüququnun müvəqqəti məhdudlaşdırılması; pul tənbehi aid etmişdir. Qazaxıstan Respublikasının 4 iyun 2014-cü il tarixli CPM-də “Prosessual məcburiyyət tədbirləri” adlı IV Bölmə özündə “Şübhəli şəxsin tutulması” adlı 17-ci, “Qətimkan tədbirləri” adlı 18-ci və “Digər prosessual məcburiyyət tədbirləri” adlı 19-cü fəsilləri birləşdirir. Qazaxıstanda digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinə gəlmə haqqında öhdəlik götürmə; məcburi gətirilmə; vəzifədən müvəqqəti kənarlaşdırma; əmlak üzərinə həbs qoyma; yaxınlaşmaya qadağa qoyulması; pul tənbehi aiddir. Qırğızıstan Respublikasının 2 fevral 2017-ci il tarixli CPM-də bizim ənənəvi anlamda prosessual məcburiyyət tədbirləri hesab etdiyimiz tədbirlər “cinayət mühakimə icraatını təmin edən tədbirlər” adlandırılır və “Cinayət mühakimə icraatını təmin edən tədbirlər və onların tətbiq edilməsi əsasları” adlı IV Bölmə özündə “Şübhəli şəxsin tutulması” adlı 12-ci; “Qətimkan tədbirləri” adlı 13-cü; “Cinayət mühakimə icraatını təmin edən digər tədbir-

lər” adlı 14-cü fəsilləri birləşdirir. Qırğızıstan qanunvericisi cinayət mühakimə icraatını təmin edən digər tədbirlərə gəlmə haqqında öhdəlik götürməni; məcburi gətirilməni; vəzifədən müvəqqəti kənarlaşdırmanı; əmlak üzərinə həbs qoyulmasını; yaxınlaşmaq qadağasını aid etmişdir. Moldova Respublikasının 14 mart 2003-cü il tarixli CPM-də “Prosessual məcburiyyət tədbirləri” adlanan V Bölmə özündə “Tutulma” adlı 1-ci (Moldovanın CPM-də fəsillər hər bölmə üzrə yenedən birinci fəsildən başlanaraq nömrələnir); “Qətimkan tədbirləri” adlı 2-ci və “Digər prosesual məcburiyyət tədbirləri” adlı 3-cü fəsilləri birləşdirir. Moldova təcrübəsində digər prosesual məcburiyyət tədbirləri qismində aşağıdakılar çıxış edir: gəlmək haqqında öhdəlik götürmə; məcburi gətirilmə; vəzifədən müvəqqəti kənarlaşdırılma; cinayət nəticəsində vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsinə təmin edən tədbirlər (daşınar və daşınmaz əmlak üzərinə həbs qoyulmasını ehtiva edir); cərimə növündə cəzanın icrasının təminatlarına dair tədbirlər; məhkəmə cəriməsi. Rusiya Federasiyasının 22 noyabr 2001-ci il tarixli CPM-də “Prosessual məcburiyyət tədbirləri” adlanan IV Bölmə özündə “Şübhəli şəxsin tutulması” adlı 12-ci, “Qətimkan tədbirləri” adlı 13-cü və “Digər prosesual məcburiyyət tədbirləri” adlı 14-cü fəsilləri ehtiva edir. Rusiyada digər prosesual məcburiyyət tədbirləri dedikdə, gəlmək haqqında öhdəlik götürmək; məcburi gətirilmə; vəzifədən müvəqqəti kənarlaşdırılma; əmlak üzərinə həbsin qoyulması; pul tənbehi kimi tədbirlər başa düşülür. Tacikistan Respublikasının 3 dekabr 2009-cu il tarixli CPM-də “Prosessual məcburiyyət tədbirləri” adlı IV Bölmə “Şəxsin tutulması” adlı 11-ci, “Qətimkan tədbirləri” adlı 12-ci və “Digər prosesual məcburiyyət tədbirləri” adlı 13-cü fəsillərdən ibarətdir. Tacikistanın cinayət prosesində digər prosesual məcburiyyət tədbirlərinə aşağıdakılar aid edilmişdir: vəzifədən müvəqqəti kənarlaşdırılma; məcburi gətirilmə; pul tənbehi (cərimə); əmlakın, eləcə də banklarda olan pul vəsaitlərinin və hesabların üzərinə həbs qoyulması. Türkmənistan Respublikasının 18 aprel 2009-cu il tarixli CPM-də “Prosessual məcburiyyət tədbirləri” adlanan IV Bölməsində “Tutulma” adlı 17-ci, “Qətimkan tədbirləri” adlı 18-ci və “Digər pro-

sessual məcburiyyət tədbirləri” adlı 19-cu fəsillərdən ibarətdir. Türkmənistanda digər prosesual məcburiyyət tədbirləri qismində gəlmək haqqında öhdəlik götürmə; məcburi gətirilmə; vəzifədən müvəqqəti kənarlaşdırılma; əmlak üzərinə həbs qoyulma və pul tənbehi kimi tədbirlər çıxış edir. Özbəkistan Respublikasının 22 sentyabr 1994-cü il tarixli CPM-də “Prosessual məcburiyyət” adlı IV Bölmə aşağıdakı fəsilləri özündə birləşdirir: “Cinayət prosesində şəxsiyyətin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının əsasları və hüdudları” adlı 26-cı fəsil; “Tutulma” adlı 27-ci fəsil; “Qətimkan tədbiri” adlı 28-ci fəsil; “Pasportun (yol sənədinin) qüvvəsinin dayandırılması” adlı 281-ci fəsil; “Vəzifədən kənarlaşdırılma” adlı 29-cu fəsil; “Məcburi gətirilmə” adlı 30-cu fəsil; “Şəxsin tibb müəssisəsinə yerləşdirilməsi” adlı 31-ci fəsil və “Proses iştirakçılarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi. Təhqiqatda, ibtidai istintaqda və məhkəmədə prosesual vəzifələrin və qaydanın pozulmasına görə məsuliyyət” adlı 32-ci fəsil. Özbəkistanın cinayət-prosessual qanunvericiliyində digər MDB ölkələrinin CPM-ləri üçün xarakterik olan prosesual məcburiyyət tədbirlərinin “tutulma”, “qətimkan tədbirləri” və “digər prosesual məcburiyyət tədbirləri” kimi növlərə bölünərək təsnifləşdirilməsi xarakterik deyildir. Bununla belə, “Prosessual məcburiyyət” adlı IV Bölmə sistemli təhlil edildikdə, belə nəticəyə gəlmək olur ki, Özbəkistandanda da qətimkan tədbirləri sistemə aid edilməmiş prosesual məcburiyyət tədbirlərini, faktiki olaraq, digər prosesual məcburiyyət tədbirləri hesab etmək olar. Ermənistan Respublikasının 1 iyul 1998-ci il tarixli CPM-də “Prosessual məcburiyyət tədbirləri” adlı V Bölmədə “Tutulma” adlı 17-ci, “Qətimkan tədbirləri” adlı 18-ci, “Digər prosesual məcburiyyət tədbirləri” adlı 19-cu fəsillər yer almışdır. Ermənistan cinayət-prosessual qanunvericiliyində “Digər prosesual məcburiyyət tədbirləri” adlı 19-cu fəsildə yalnız vəzifə tutmanın müvəqqəti xitam edilməsi və məcburi gətirilmə kimi prosesual məcburiyyət tədbirlərindən bəhs edilir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyinə geri qayıdaraq, xatırlatmaq istərdik ki, CPM-in “Cinayət prosesində digər prosesual məcburiyyət tədbirləri-

nin tətbiqi” adlanan XVIII fəslində yalnız “istin-
taq hərəkətlərinin məcburi aparılması hüququ”
(CPM-in 177-ci maddəsi) və “məcburi gətirilmə”
(CPM-in 178-ci maddəsi) növlərində digər pro-
sessual məcburiyyət tədbirləri tənzim edilmişdir.

Hesab edirik ki, tədqiqatın dolğunluğu baxı-
mından onların mahiyyətinin nədən ibarət olması-
na diqqət yetirmək məqsədəuyğun olar. Belə ki,
CPM-in 177.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət pro-
sesini həyata keçirən orqan istintaqın normal ge-
dişini təmin etmək üçün istintaq hərəkətini məc-
buri apara bilər, onun iştirakçılarının bu hərəkətin
başlanmasını gözləmələri və onun aparıldığı yeri
tərk etməmələri üçün tədbirlər görə bilər.

Qanunun tələbinə görə, istintaq hərəkətinin
aparılmasına müvafiq şəxs tərəfindən icazə veril-
mədiyi və onun məcburi aparılması üçün məhkə-
mənin qərarı tələb olunduğu halda, müstəntiqin
əsaslandırılmış vəsatəti ilə razı olan ibtidai araş-
dırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən pro-
kuror məhkəməyə təqdimatla müraciət edir. Aşa-
ğıdakı istintaq hərəkətlərinin məcburi aparılması
üçün bir qayda olaraq məhkəmə qərarının alınma-
sı tələb olunur:

1) yaşayış yerinə, xidməti və ya istehsalat bi-
nalarına baxış, axtarış, götürmə və digər istintaq
hərəkətlərinin aparılması;

2) tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsdən başqa,
şəxsin iradəsinə zidd olaraq onun şəxsi müayinəsi;

3) əmlak üzərinə həbs qoyulması;

4) poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə
həbs qoyulması;

5) telefon və digər qurğularla aparılan danışıq-
ların, rabitə və digər texniki vasitələrlə ötürülən
məlumatların ələ keçirilməsi;

6) maliyyə əməliyyatları, bank hesablarının
vəziyyəti və vergilərin ödənilməsi barədə məlu-
matlar daxil olmaqla, şəxsi, ailə, dövlət, kommer-
siya və ya peşə sirrini təşkil edən məlumatların
ələ keçirilməsi;

7) meyitin qəbirdən çıxarılması (ekshumasiya);

8) cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri-
nin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya
terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yara-
dan əməliyyatların icrasının dayandırılması.

CPM-in 177.4-cü maddəsinə əsasən, baxış, ax-
tarış və götürmə istisna edilməklə yaşayış yerin-

də, xidməti və istehsalat binalarında baxış və di-
gər istintaq hərəkətləri, habelə maliyyə əməliyy-
atları, bank hesablarının vəziyyəti və vergilərin
ödənilməsi barədə məlumatlar daxil olmaqla, şəx-
si, ailə, dövlət, kommersiya və ya peşə sirrini təş-
kil edən məlumatların ələ keçirilməsi, həmçinin
meyitin qəbirdən çıxarılması istintaq hərəkətləri
yalnız məhkəmənin qərarı əsasında aparıla bilər.
Müstəntiq müvafiq məhkəmə qərarı olmadan öz
qərarı əsasında aşağıdakı istintaq hərəkətlərini
məcburi apara bilər:

1) yaşayış yerində, xidməti və ya istehsalat bi-
nalarında baxış, axtarış və ya götürmə aparılması
– CPM-in 243.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş
əsaslar və hallar olduqda, yəni yalnız şəxsiyyət və
ya dövlət hakimiyyəti əleyhinə cinayətin törədil-
məsinə və ya həmin cinayətin törədilməsinə ha-
zırlığın aparılmasına dəlalət edən əşya və ya sən-
ədlərin yaşayış yerində gizlədilməsini; şəxsiyyət
və ya dövlət hakimiyyəti əleyhinə cinayəti hazırlayan,
törədən, törətmiş, azadlıqdan məhrum etmə
və ya həbs yerlərindən, yaxud mühafizə altın-
dan qaçmış şəxsin yaşayış yerində gizləndiyini;
yaşayış yerində insan meyitinin (meyit hissələri-
nin) olmasını; yaşayış yerində insanın həyat və ya
səhhəti üçün real təhlükə olduğunu güman etmə-
yə əsas verən dəqiq məlumat olduqda;

2) şəxsi müayinə aparılması – CPM-in 238.2-
ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda, yəni
şəxsin tutulması və ya həbs edilməsi hallarında;

3) əmlak üzərinə həbs qoyulması – CPM-in
249.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda,
yəni təxirə salına bilməyən hallarda cinayət törət-
miş şəxs tərəfindən əmlakın və ya cinayət yolu ilə
əldə edilmiş əşya və vasitələrin məhv edilməsini,
zədələnməsini, korlanmasını, gizlədilməsini və ya
verilmiş mülki iddianın təmin edilməsi hesabına
özgəninkiləşdirilməsini güman etməyə əsas verən
dəqiq məlumat olduqda;

4) poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə
həbs qoyulması, habelə telefon və digər qurğular-
la aparılan danışıqların, rabitə və digər texniki va-
sitələrlə ötürülən məlumatların ələ keçirilməsi –
şəxsiyyət və ya dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan
ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlər üzrə sübutların
müəyyən edilməsi üçün təxirə salına bilməyən
hallar yarandıqda;

5) cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yaradan əməliyyatların icrasının dayandırılması – pul vəsaitləri və ya digər əmlakla əməliyyatın terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə yönəlməsini və ya cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasını güman etməyə kifayət qədər əsas verən təxirə salına bilməyən hallar yarandıqda.

Məcburi gətirilməyə gəlincə, qeyd edilməlidir ki, CPM-in 178.1-ci maddəsinə əsasən, məcburi gətirilmə şəxsin cinayət prosesi aparən orqana məcburi çatdırılmasından, habelə istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərin aparılmasında onun iştirakının məcburi təmin edilməsindən ibarətdir. Bundan başqa, qanunun tələbinə görə, məcburi gətirilmə cinayət prosesində iştirak edən və cinayət prosesini həyata keçirən orqana çağırılan şəxs yalnız aşağıdakı hallarda tətbiq edilə bilər:

– cinayət prosesini həyata keçirən orqanın məcburi çağırışlarına üzürlü səbəb olmadan gəlmədikdə;

– cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarını almaqdan boyun qaçırdıqda;

– cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizləndikdə;

– daimi yaşayış yeri olmadıqda.

Həmçinin, nəzərə alınmalıdır ki, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə görə, 14 yaşınadək olan şəxslərin, hamilə qadınlara, ağır xəstələrin, habelə xüsusi ittihamçının məcburi gətirilməsinə yol verilmir. Məcburi gətirilmə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın əsaslandırılmış qərarı və ya cinayət prosesi iştirakçılarının vəsatəti ilə məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilir. Məcburi gətirilmə barədə qərar təhqiqat orqanı və ya qanunla üzərinə bu vəzifə qoyulmuş digər orqan tərəfindən icra olunur.

Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə məcburi gətirmənin tətbiq edilə biləcəyi hallar həyata keçiriləcək istintaq hərəkətinin və ya digər prosessual hərəkətin növü ilə məhdudlaşdırılmamışdır. Başqa sözlə, istənilən istintaq hərəkətinin və ya digər prosessual hərəkətin həyata keçirilməsində şəxsin iştirakı zəruri olsarsa, məcburi gətirilmə tətbiq edilə bilər. Cinayət prosesin-

də şəxsə qarşı məcburi gətirmənin tətbiq edilməsinin prosessual hüquqi əsası həmin şəxsin cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışı ilə gəlmək vəzifəsinin subyektli olması və onun bu vəzifəni lazımı qaydada icra etməməsidir (qəsdən boyun qaçırması, üzrlü olmayan səbəblərdən icra etməməsi, ciddiyyətin fərqiə varmaması və s.) Qeyd edilən vəzifənin subyektləri kimi zərər çəkmiş şəxs (CPM-in 87.7.1-ci maddəsi), mülki iddiaçı (CPM-in 89.5.1-ci maddəsi), şübhəli şəxs (CPM-in 90.11.1-ci maddəsi), təqsirləndirilən şəxs (CPM-in 91.8.1-cü maddəsi), müdafiəçi (CPM-in 92.11.3-cü maddəsinə görə, müdafiəçi şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə hüquqi yardım göstərilməsi üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışı ilə gəlmək vəzifəsi daşıyır), mülki cavabdeh (CPM-in 93.5.1-ci maddəsi), hal şahidi (CPM-in 94.2.1-ci maddəsi), şahid (CPM-in 95.4.1-ci maddəsi), mütəxəssis (CPM-in 96.4.1-ci maddəsi), ekspert (CPM-in 97.4.4-cü maddəsi), tərcüməçi (CPM-in 99.4.1-ci maddəsi), nümayəndələr və qanuni nümayəndələr (CPM-in 101.9.2-ci, 102.9.3, 104.3, 105.2-ci maddələri) çıxış edirlər. Sadalanan subyektlərin məcburi gətirilməsinin mümkünlüyü barədə iki fərqli yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmaya görə, sadalanan şəxslərin hamısının “cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarına gəlmək” vəzifəsinin subyektli olması tezisini rəhbər tutaraq bildirir ki, onların hamısı məcburi gətirilməyə məruz qala bilər. İkinci yanaşmaya görə, CPM-in 311 və 315-ci maddələrində təqsirləndirilən şəxsin və zərər çəkmiş şəxsin (xüsusi ittihamçının) məhkəmə baxışında iştirak etmək üçün məcburi gətirilməsi haqqında birbaşa göstəriş olduğuna görə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, məcburi gətirilmə şübhəli şəxs, təqsirləndirilən şəxs, zərər çəkmiş şəxs, şahid barəsində, habelə, hər hansı istintaq və ya prosessual hərəkətin icrasında iştirak etmiş və sonradan müəyyən məsələləri dəqiqləşdirmək üçün dindirilməli olan hal şahidi barəsində, həmçinin rəy vermiş və sonradan həmin rəylə bağlı olaraq dindirilməsi zəruri olan ekspert barəsində tətbiq edilə bilər, digər proses iştirakçıları barəsində məcburi gətirilmə tətbiq edilə bilməz (3, s. 74-75).

Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, məcburi gətirilmə haqqında qərar təhqiqat orqanları (başlı-

ca olaraq polis orqanları) tərəfindən icra edilir. Qərarı icra edən şəxslər məcburi gətirilməli olan şəxsə həmin qərarı imza etdirməklə onu bu qərarla tanış edirlər. Məcburi gətirilən şəxs cinayət prosesini həyata keçirən orqana könüllü getməkdən imtina edərsə, o, çağırılma yerinə təhqiqat orqanının əməkdaşlarının müşayiəti ilə məcburi şəkildə çatdırılır. Bu zaman məcburi gətirilməni icra edən şəxslər diqqətli və nəzakətli olmalı, məcburi gətirilən şəxsin şərəf və ləyaqətini alçaldan hərəkətlər etməməli, imkan daxilində onun xahişini yerinə yetirməli, şübhəli və təqsirləndirilən

şəxsin isə çağırılma yerinə getməkdən yayınması hallarını, digər şəxslərə xiyan vurmasını istisna etməlidirlər. Bu zaman məcburi gətirilən şəxsə xüsusi vasitələrin tətbiqinə yol verilməməlidir, fiziki qüvvə isə yalnız ən zəruri halda tətbiq edilə bilər. Şəxs qərəzli şəkildə tabe olmadıqda və təhqiqat orqanının işçisinə müqavimət göstərdikdə, bu barədə protokol tərtib olunmalıdır. Protokolda hüquqpozmanın yeri, vaxtı, xarakteri və şahidləri qeyd olunmalıdır. Protokol qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin görülməsi üçün təhqiqat orqanının rəisinə təqdim edilməlidir (2, s. 563).

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abbasova F.M. Digər prosesual məcburiyyət tədbirlərinin sistemi: problemin qoyuluşu // Qanun, 2017, № 11 (277), s. 117-121.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin kommentariyası / C.N. Mövsümov, B.C. Kərimov və Ə.H. Hüseynovun redaktəsi ilə. Bakı: Digesta, 2016, 1336 s.
3. Qəfərov M.S. Cinayət prosesində digər məcburiyyət tədbirlərinin məzmunu // Qanun, 2014, № 4 (234), s. 66-75.
4. Задерако К.В. Иные меры процессуального принуждения. Автореферат дисс. ... к.ю.н., Ростов-на-Дону, 2005, 25 с.
5. Луговец Н.В. Задержание подозреваемого и иные меры процессуального принуждения. Автореферат дисс. ... к.ю.н., Саратов, 2004, 27 с.
6. Манджиева Е.В. Иные меры процессуального принуждения в системе средств принудительного характера в уголовном судопроизводстве России. Автореферат дисс. ... к.ю.н., Москва, 2020, 29 с.
7. Михайлова О.Е. Иные меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве России. Автореферат дисс. ... к.ю.н., Владимир, 2009, 26 с.

Гамид Аббасов

ПОНЯТИЕ И СИСТЕМА ИНЫХ МЕР ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРИНУЖДЕНИЯ

Резюме

Согласно действующему уголовно-процессуальному законодательству, при выявлении обстоятельств, препятствующих получению доказательств, орган, осуществляющий уголовный процесс, помимо мер процессуального принуждения в виде задержания и мер пресечения, может применить другие принудительные меры для производства процессуальных действий. Для обеспечения нормального хода следствия орган, осуществляющий уголовный процесс, может произвести следственное действие принудительно, принять меры к тому, чтобы участники этого действия ждали его начала и не отлучались с места его проведения. Кроме того, в уголовном процессе также может быть применен привод. Привод заключается в принудительном доставлении лица в орган, осуществляющий уголовный процесс, а также в принудительном обеспечении его участия в производстве следственных или иных процессуальных действий. В статье автор предпринял попытку разъяснить понятие института «иные меры процессуального принуждения», и рассмотреть их систему.

Hamid Abbasov**CONCEPT AND SYSTEM OF OTHER MEASURES OF PROCEDURAL COERCION****Summary**

According to the current criminal procedure legislation, in the event of the identification of circumstances preventing the obtaining of evidence, the body conducting the criminal process, in addition to measures of procedural coercion in the form of detention and preventive measures, can use other coercive measures to carry out procedural actions. To ensure the normal course of the investigation, the body conducting the criminal trial can carry out the investigative action forcibly, take measures to ensure that the participants in this action wait for it to begin and not be excommunicated from the place where it takes place. In addition, a drive can also be used in criminal proceedings. The drive consists in forcibly bringing a person to the body conducting the criminal process, as well as in forcibly ensuring his participation in the investigation or other procedural actions. In the article, the author attempted to clarify the concept of the institution of "other measures of procedural coercion" and to consider their system.